

evropsko kulturo (Baudelaire, Poe) in subkulturo. Po drogah so posegali ljudje tudi iz družbenih razlogov - otroci cvetja so z njimi bežali iz potrošništva, X in Y iz Dramelj (Velenja, Maribora, Celja...) pa s "snifanjem" ali "špricanjem" kažeta svoj stud in upor proti alkoholiziranosti ali nevrotični pišmeuhovščini okolja.

Kaj se nam na področju nasladil obeta v prihodnosti?

Schivelbusch malce bogokletno napoveduje demonizacijo tobaka kot dokazano škodljive snovi in njegovo degradacijo iz "nasladila" v "mamilo". Obratno pot naj bi ubrale mehke droge, ki bodo v prihodnosti omrežile morda vsaj del tobačnih zasvojenecv (če bo njihovo uživanje legalizirano) - obetajo se nam torej še precej "cool" časi in vnovičen razcvet ljubiteljskega zeliščarstva ob Savinji.

Aleksander Žižek

MEŠČANSTVO V HABSBURŠKI MONARHIJI

II. del

Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hg.), BÜRGERTUM IN DER HABSBURGERMONARCHIE, II. knjiga, Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit, Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar, 1992, 393 str.

Drugi del obsežnega zbornika razprav o meščanstvu v habsburški monarhiji podrobneje označuje njegov podnaslov (Z delom, imetjem, znanjem in pravičnostjo), ki nas pouči, da so se avtorji v svojih razpravah dotikali predvsem problema regij, skupin in identitet.

Zlasti regije oziroma njihov odnos (konflikt centra in periferije) so trenutno v središču pozornosti "meščanoslovja", ki je preseglo preučevanje fenomena urbane družbe v ozkonacionalnem pogledu. Donavska monarhija s svojim izrazitim policentričnim (v pomenu oblikovanja različnih meščanstev) predstavlja torej idealen laboratorij za izvajanje tovrstnih študij.

Ernst Bruckmüller začinja vrsto prispevkov z razpravo Dunajčani⁹, v kateri osvetljuje favoriziran položaj meščanstva prestolnice, razbija pa tudi stereotipe o "politično mrtvem predmarčnem meščanstvu". Iz njegovega prispevka izvemo marsikatero zanimivo podrobnost o bidermajerskih salonih in napol zasebnih družabnih krožkih kot o zatočiščih pred vsepovsod prisotnimi policijskimi špiclji. Bruckmüller meščanstvo secira tudi po načinih preživljanja (izobraženci, uradniki, obrtniki), na koncu pa nas preseneti z dejstvom, da je imelo komaj 30 - 40% prebivalcev Dunaja dejansko priznано "meščanstvo". Iz članka je razvidno, da se je vse dogajanje odvijalo med zgornjimi tisoči (za prestižnost, gospodarski zagon, investicije in dobrodelnost ter mecenstvo so skrbeli tovarnarji ali lastniki nepremičnin, malo produkcijo in trgovino na drobno pa so imeli "v zakupu" tisoči trgovčičev in obrtnikov). Zanimiva je bila predvsem dunajska "zgodba o uspehu" - ta je slavila sposobnost in pogum uspešnežev, ki so uspeli z naslonitvijo na lastne sile, poanta pa je verjetno skrita v reku "pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal". Dunajčani, ki so še vedno ždeli v čakalnici uspeha (in takih je v vsaki družbi največ), so svoje neodkrite družabne talente radodarno odkrivali v številnih uradnih in neuradnih društvih in združenjih, svojo "moralno-higienično" poslanstvo pa so radi podkrepili z antisemitizmom (resnici na ljubo so bili Dunajčani temu precej manj naklonjeni kot njihovi rojaki iz manjših gnezdec) ali z drugimi oblikami stigmatiziranja drugačnosti.

Anna Millo je obdelala tržaško meščanstvo¹⁰, kot sta ga porodila prosvetljeni absolutizem in merkantilizem, ki sta spodbudila razvoj prej odrinjenega Trsta v najpomembnejše avstrijsko pristanišče. To je sprožilo val doselitev, iz doseljencev pa je nastal nov sloj meščanstva, kar razlikuje Trst od ostalih mest - bilo je "mesto na ukaz" (nastalo je z državno politiko).

Doseljevanje je Trst nedvomno obvarovalo pred provincialno ksenofobično dediščino in mu vdahnilo svetovljansko dušo, saj so številni švicarski, nemški, holandski, grški in turški priseljenci tudi v svojem novem mestu ohranili plodne gospodarske in kulturne stike s koreninami. Močan mobilizacijski faktor vidijo

⁹ Ernst Bruckmüller, *Wiener Bürger. Selbstverständnis und Kultur des Wiener Bürgertums vom Vormärz bis zum Fin de siècle*, strani 43 - 68.

¹⁰ Anna Millo, *Das Triestiner Bürgertum. Kollektives Verhalten, politische Beteiligung, kulturelle Identität*, strani 69 - 81.

raziskovalci v družinski in rojaški povezanosti priseljencev, kar je, denimo, Židom omogočilo kontroliranje veletrgovine in bančništva, Grkom pa nadzor nad trgovskimi stiki z vzhodnim Sredozemljem (Švicarji, ki so se pričeli doseljevati kasneje, so prevzeli trgovske hiše). Verska pestrost je bila sama po sebi razumljiva, trgovci in drugi gospodarstveniki pa so še najbolj zaupali izkazanim moralnim kvalitetam potencialnih partnerjev, ki so bile za sklepanje poslov bistveno važnejše od zahajanja v cerkev, džamijo ali sinagogo. Opazna razslojitev je označevala le družabno življenje Tržačanov, ki so prosti čas najraje preživljali v družbi s "sebi enakimi" (po nacionalni pripadnosti, statusu) - vsa raznovrstna prostočasna združenja pa so vendarle imela hvalevreden skupni imenovalec v skrbi za bližnjega v stiski. Idilika sožitja se v Trstu začne rušiti z razslojitvijo meščanstva na meščansko elito in malomeščane, ki svoj razlog obstoja najdejo v boju s sovražnim zaledjem - Slovenci, proti katerim najde skupen jezik tako nemško kot italijansko (malo)meščanstvo. Z vprašanjem o liberalizmu v provinci, natančneje v tržaškem zaledju (kar je širokosrčna oznaka za deželico okrog prestolnega mesteca ljubljanskega), se je ukvarjal Peter Vodopivec¹¹.

Razprava o "provincialnem liberalizmu" je vsekakor poučna, seznanja pa nas s posebno podvrsto slovenskega "idealističnega liberalizma", ki so ga krogi okrog časopisov Laibacher Tagblatt, Laibacher Zeitung in Marburger Zeitung videli predvsem kot nevmeščavanje države v proizvodni in splošnotržni proces ter laizacijo duševne plati družbe (ni torej naključje, da se je ta liberalistični tabor najbolj okrepil ravno v času sklenitve konkordata 1855). Idealizem teh krogov se kaže v poveličevanju pozitivnih strani liberalizma (in zamolčevanju slabosti) ter v kontrolno-korektorski vlogi Države, ki naj bi kot "deus ex machina" priskočila na pomoč vsepovsod, kjer bi se "idealističnim liberalcem" kaj zalomilo (sociala, šolstvo). Značilnost tovrstnih liberalnih modrovanj je bilo pomanjkanje strokovnosti (najmanj je bilo med liberalci ekonomistov) in pomanjkanje osnovnih znanj s področja gospodarstva. Slovenskemu liberalizmu ni uspelo navezati političnih stikov z nemškimi somišljeniki (kar se je recimo posrečilo klerikalcem), kot izrazito "liberalno" slovensko deželo pa lahko omenimo Štajersko - tu so bili mladoslovenci namreč

najvplivnejši, družbena klima pa je bila dovolj dovtetna za različne oblike delovanja od taborov do posojilnic. Leto 1873 postavlja avtor kot svojevrstno prelomnico v delovanju liberalnih struj na Slovenskem - odtlej pada prepričljivost slovenskega liberalizma in v zadnjem času dosega stadij klinične smrti (možganska je nastopila že s poskusom reanimacije liberalnih idej s komsomolskim elektrošokom).

Jiří Malir je v razpravi Meščanstvo na Moravskem med Prago in Dunajem¹² poskušal okvalificirati vlogo teh dveh centrov pri oblikovanju predvsem brnskega meščanstva. Za razliko od svojih "zahodnejših kolegov" je Malir s svojo raziskavo stopil na precej neraziskana tla.

Za Brno (bojda so mu pravili avstrijski Manchester) je predvsem značilna razdvojenost med meščanskim (ta se je delil še naprej na češki in nemški del) ter nemeščanskim slojem, ki pa je v primerjavi s potenceiranim nacionalnim nabojem v ozadju. Na nacionalnem področju se odvija tudi konflikt velikih (Nemei) in malih producentov (Čehi). Hujše je prenašanje tega konflikta (in izkoriščanje gospodarske favoriziranosti) na politično področje, kar so Nemei po zaslugi cenzusnega in kurialnega sistema obilno izkoriščali (paralele s slovenskimi deželami). Češko meščanstvo se je torej prav "nemeščansko" navezovalo na ruralno češko okolico, kar je vodilo v urbanizacijo podeželja. Napisano velja tako za Češko kot za Moravsko, z dostavkom, da je tudi Praga (podobno kot Dunaj) videla v moravskih mestih zgolj provinco.

Tudi Elisabeth Ulsperger je za predmet svoje razprave Meščanstvo v Spodnjecavstrijski provinci - Eggenburg¹³ izbrala "neklasično" (provincialno) meščanstvo, pritegnila pa jo je predvsem geneza meščanstva z "dotokom sveže krvi" (doseljevanjem). Bolj kot samo meščanstvo pa avtorico zanima "zgodba nekega mesta" (v tem primeru Eggenburga), ki je kljub slabim "nastavkom" za razvoj v tipično mesto 19. stoletja, premagalo prometno, informacijsko in gospodarsko izolacijo ter do konca 19. stoletja ujelo svoje srečnejše tekmece z vsemi atributi "pravih mest" - izoblikovanim modernim meščanstvom, kulturo, gospodarstvom in društvu.

¹¹ Peter Vodopivec: *Liberalismus in der Provinz? Das Beispiel des Triester Hinterlandes*, strani 82 - 93.

¹² Jiří Malir: *Bürgertum in Mähren zwischen Prag und Wien*, strani 94 - 111.

¹³ Elisabeth Ulsperger, *Bürgertum in der niederösterreichischen Provinz - Die Kleinstadt Eggenburg*, strani 112 - 130.

Za razliko od teh avtorjev je Mariapia Bigaran v svoji razpravi Plemstvo in mestna uprava¹⁴ posvetila pozornost deležu plemiških dostojanstvenikov v mestnih upravah Lombardije, Benečije, predvsem pa Trentina in Zgornjega Poadižja ter prišla do skorajda pričakovanih izsledkov, saj so bili plemiči med imenovanimi (še bolj pa seveda med voljenimi predstavniki mestnih oblasti) v zanemarljivi manjšini.

Hans Heiss in Hubert Mock¹⁵ sta svoj prispevek umestila v kulturno sfero in skušala prikazati vlogo kulture kot kompenzacijskega faktorja v primeru gospodarske inferiornosti Tirolske.

Zanimivo primerjalno študijo med Cis- in Translajtanijo, oziroma med deležem starih in novih elit v procesu pomeščanjenja, je prispeval Andras Vari¹⁶. Iz članka je razvidna temeljna razlika med obema polovicama donavske monarhije, kjer na cislajtanski strani reforme prihajajo od zgoraj ("revolucionarji po božji milosti"), v ogrskem delu pa so na čelu modernizacije plemiške strukture, ki so se zavedale dejstva, da pomeni imeti primat v gospodarstvu in upravi tudi imeti glavno besedo v družbi nasploh.

Precej samosvoj pogled na genezo meščanstva na Madžarskem ima tudi Karoly Harmos¹⁷, ki na začetku izpostavi zahodnoevropsko razlago vzhodno-evropskega meščanstva, ki naj bi bilo po njihovem derivat malomeščanstva in obubožanega plemstva. Stvar se nam po branju Harmosevega članka niti ne zdi tako zelo čudna, saj je madžarsko (in še katero) meščanstvo sprva kanilo prevzeti ugodnejši položaj v družbi na "plemiški" način (sodelovanje v stanovskih organih, hlastanje po plemiških nazivih...).

Waltraud Heindl¹⁸ je pritegnila ista tema s to razliko, da glavno vlogo zaseda birokracija, ta "mikrokozmos tesno spojenih struktur", ki je vsaj ljudem iz avstrijskega vplivnega območja sinonim za "pravo" meščanstvo.

Članki čeških zgodovinarjev, kot je recimo Otto Urban¹⁹, utegnejo biti slovenskemu raziskovalcu še kako blizu, saj češko zgodovinopisje s podobnimi težavami zapuša okove prelomnic in se vrača h koreninam, kljub vsemu pa je sposobno vsaj enakopravno z drugimi utirati nove poti historiografije - v Urbanovem primeru preučevanje izobrazbenih temeljev nastanka meščanstva.

Jiří Kořalka²⁰ nadaljuje vrsto razprav, ki obravnavajo grupiranje različnih družbenih nastavkov meščanstva (tokrat na primeru Tabora) od domačega plemstva, birokracije do priseljencev z dczele, Jiří Pokorný²¹ pa bralca seznanja s trnovo potjo uveljavljanja češčine kot jezika nosilcev družbenega napredka in z modernizacijo čeških dežel nasploh (produkcija, družbeni odnosi).

Iskra Iveljić²² s svojo razpravo o vlogi veletrgovcev pri modernizaciji in nacionalnem gibanju v civilni Hrvaški zanimivo odstopa od sicer izbrane sheme preučevanja, ki pri mnogih zgodovinarjih postavlja v ospredje izključno nosilce proizvodnje (veleposestnike in tovarnarje), zanemarljivo pa vlogo "družbenega terciarja".

Že prej omenjeno netipično plat meščanstva (gl. razpravo K. Harmosa) je raziskal na slovenskem primeru tudi Sergij Vilfan²³. Seznanil nas je s pojmovnim svetom slovenskega povzpetnika, za katerega je bila zemlja še vedno kapital vseh kapitalov, za plemiški naziv, ki pa je itak sodil zraven, pa je bil tak "meščan" pripravljen omiliti svoje "meščansko razkolništvo".

Članek o predarlskih podjetnikih Ruperta Pichlerja²⁴ je zanimiv predvsem zaradi tčze, po kateri

¹⁴ Mariapia Bigaran, *Notabeln und Stadtregerung - Ämter, Zensus und Berufe in Trient gegen Ende des 19. Jahrhunderts*, strani 131 - 140.

¹⁵ Hans Heiss, Hubert Mock, *Kulturelle Orientierungen des Südtiroler Bürgertums 1890 bis 1930*, strani 141 - 159.

¹⁶ Andras Vari, *Alte und neue ländliche Eliten im Prozess der Bürokratisierung und Verbürgerlichung (1790 - 1848). Einige hypothetische Überlegungen*, strani 163 - 179.

¹⁷ Karoly Harmos, *Verbürgerlichung als Veredelung. Zivilisation in Ungarn - Grenzland und Peripherie*, strani 180 - 192.

¹⁸ Waltraud Heindl, *Bürokratisierung und Verbürgerlichung - Das Beispiel der Wiener Zentralbürokratie seit 1780*, strani 193 - 202.

¹⁹ Otto Urban, *Bürgerlichkeit und das tschechische Bildungsbürgertum am Ende des 19. Jahrhunderts*, strani 203 - 209.

²⁰ Jiří Kořalka, *Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der sudböhmisches Stadt Tabor)*, strani 210 - 221.

²¹ Jiří Pokorný, *Praktische Erziehung, Gewerbsgeist und Entstehung der tschechischen Unternehmerschaft*, strani 222 - 230.

²² Iskra Iveljić, *Die Rolle der Grosskaufleute in der Modernisierung und in der nationalen Bewegung Zivil-Kroatiens in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts*, strani 231 - 243.

²³ Sergij Vilfan, *Unternehmer und Gutsbesitzer. Ländliches Bürgertum in Slowenien im 19. Jahrhundert*, strani 244 - 253

²⁴ Rupert Pichler, *Zum Sozialprofil der Vorarlberger Unternehmer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, strani 254 - 276.

pri novih podjetnikih ni šlo za popolnoma "nove" ljudi, temveč za sposobneže iz obstoječih elit, kar sicer ni posebno revolucionarna teza, je pa zanimivo, iz katerih plasti so ti novi podjetniki izhajali (veletrgoveci, lastniki nepremičnin).

Marco Meriggi²⁵ je predstavil milansko meščanstvo glede na njegovo vključenost v posamezna društva (ob tem je kot zanimivost primerjal odstotek plemstva in meščanstva, ki sta se premosorazmerno z rastjo družbenega pomena posameznega sloja tudi zamenjala po zastopanosti v društvih). Društva so zanimala tudi Hansa Petra Hyea²⁶, le da se je ukvarjal z Dunajčani in njihovimi pristoječnimi dejavnostmi (članek obenem nudi dober pregled gibanja zanimanja za različna področja - od znanosti do ljubiteljskega prepevanja in dobrodelnosti).

Pri različnih oblikah družabnega in javnega življenja so igrale vitalno vlogo tudi komunikacije, ki jih je obdelal v svojem članku Robert Hoffmann²⁷, njegovo misel o komunikacijah kot o faktorju, ki je krepil občutek nacionalne enotnosti pa lahko mirno potrdimo tudi Sloveni (spomnimo se taborov in potovanj "presvitlega cesarja").

Razpravi naslednjih dveh avtorjev Pietra M. Judsona²⁸ in Renate Flich²⁹ imata skupni imenovalec v opisovanju vloge žensk v družbenem življenju. Judson nam predstavi žensko kot "politično bitje", ki si je po dolgih in žolčnih nasprotovanjih "ohlačenih" kolegov končno priborilo mesto v političnih društvih (ponujen je primer šulferajna, kjer so v posameznih krajevnih skupinah zasedale celo vodstvena mesta) in strankah (ženske so forsirali v politiki predvsem liberali - namenjali so jim karitativne resorje). Flichova s svojo razpravo v mnogočem nadgradi svojega kolega - vzroke za simbolično zastopanost žensk v družbenem življenju najde v patriarhalnosti družbe in posebno notranjedružinskih odnosov, ponudi pa tudi sociološki prerez značilnosti "uspešnih/dejavnih" žensk.

Zadnji trije avtorji: Marlies Raffler³⁰, Hans Haas³¹ in Marie-Therese Schwanda - Arnbom³² zaključujejo zbornik z manj težavnimi pa vendar nič manj zanimivimi temami. Rafflerjeva se je posvetila graškim meščanskim salonom v predmarčni dobi (omejila se je na družabno življenje rodbine Paehler), Hans Haas pa nas popelje k izvirom "poletne svežine" ("Sommerfrische"), kot se je v začetku imenovala manija spreminjanja okolja čez poletje in preživljanja dopustov "drugje" (že tedaj lepo ločeno po stanu in debelini denarnice).

Marie-Therese Schwanda - Arnbom je v svojem prispevku uporabila korespondenco meščanskih družin in nam s pomočjo teh virov posredovala kratek pregled meščanskih vrednot in vzgoje iz prve tretjine 20. stoletja.

Obsežen pregled tega zbornika (prvi del je bil objavljen v prejšnji številki Zgodovine za vse) sem namenil predvsem raziskovalec (zlasti študentom), ki se ob svojem seminarskem in drugem raziskovalnem delu srečujejo s temami iz "meščanoslovja". Informacija o tem zborniku naj potenealnega uporabnika zlasti opozori na razprave o posameznih segmentih meščanske družbe, ki so jih najvidnejši zgodovinarji že obdelali, s pametno uporabo pa lahko služijo tudi kot odlična (teoretična) osnova samostojnega dela.

Aleksander Žižek

KNEZI WINDISCH-GRAETZ V 19. IN 20. STOLETJU

Hannes Stekl, Marija Wakounig, Windisch-Graetz.
Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Böhlau
Verlag, Wien / Köln / Weimar 1992, 384 str.

²⁵Marco Meriggi, *Das Bürgertum Mailands im Spiegel des Vereinswesens*, strani 279 - 291.

²⁶Hans Peter Hye, *Wiener "Vereinsmeier" um 1850*, strani 292 - 316.

²⁷Robert Hoffmann, *Bürgerliche Kommunikationsstrategien zu Beginn der liberalen Ära. Das Beispiel Salzburg*, strani 317 - 336.

²⁸Pieter M. Judson, *Die unpolitische Bürgerin im politisierenden Verein. Zu einigen Paradoxien des bürgerlichen Weltbildes im 19. Jahrhundert*, strani 337 - 345.

²⁹Renate Flich, *Aufbruch aus der Fremdbestimmung - die Bürgerin auf der Suche nach ihrer Identität*, strani 346 - 352.

³⁰Marlies Raffler, *Grazer Salons im Vormärz - Das Haus Paehler*, strani 353 - 363.

³¹Hanns Haas, *Die Sommerfrische - Ort der Bürgerlichkeit*, strani 364 - 377.

³²Marie-Therese Schwanda-Arbom, *Bürgerlichkeit nach dem Ende des bürgerlichen Zeitalters. Eine Wiener Familienkonfiguration zwischen 1900 und 1930*, strani 378 - 389.